

چکیده

جلد چرمی معرق ضربی مورد مطالعه در این پژوهش که در اختیار موزه‌ی شخصی پده‌ی فولادشهر و در مالکیت داریوش پیدنی قرار دارد، جلد قرآنی است که کتاب آن توسط «محمد ابن قاسم کرمعلی محمدآبادی جرقویه» در سال ۱۲۰۶ هجری قمری به اتمام رسیده و تنها تاریخ موجود بر جلد در قسمت آستر بدرقه آن است که به تولد «گوهریگم روحی» اشاره دارد و مربوط به چهارشنبه دوازدهم شهر جمادی‌الآخر سال ۱۲۹۸ هجری قمری است. ابعاد جلد مذکور به عرض ۱۶ سانتی‌متر و طول ۲۶/۵ سانتی‌متر و با ضخامت ۳ میلی‌متر است و تقریباً مشابه قطع وزیری متوسط با اندازه‌های ۱۶ × ۲۴ سانتی‌متر است. جلد مذکور از سه لایه متمایز چرم، مقوا و کاغذ متصل به هم ساخته شده است. تزئینات موجود بر روی جلد شامل یک نقش ترنج و دو نقش سرترنج است. با بررسی‌های فرم‌شناسی انجام گرفته بر روی نقوش ترنج‌ها و نقوش سرترنج‌ها، به نظر می‌رسد در ترنج، دو مرغابی در حال پرواز (به همراه گل و بوته) و در سرترنج‌های آن گل نرگس وجود دارد. علاوه بر تزئینات ذکر شده بر روی جلد، جدول‌کشی وجود دارد که احتمالاً به کمک ابزاری مانند اُسکُل ایجاد شده است. لازم به ذکر است که تزئینات پشت جلد این کتاب همانند تزئینات روی جلد آن است. در پژوهش حاضر، مطالعات فن‌شناسی در دو بخش مطالعات تطبیقی و مطالعات ساختاری انجام شده است. در بخش مطالعات تطبیقی با نظر به اینکه از نقش‌مایه‌ی مرغابی برای تزئین ترنج استفاده شده است؛ ابتدا به بررسی نقش مرغابی در هنر ایران و سپس به بررسی این نقش بر روی جلد مورد مطالعه پرداخته شده است. در ادامه با مقایسه شیوه‌ی طراحی مرغابی‌های جلد مورد مطالعه با تصاویر مرغابی‌های موجود بر ۲۵ اثر از دوره‌ی صفوی در حوزه‌های مختلف هنری (تزئینات معماری، جلد‌های چرمی و لاک‌ی، نگارگری، دست‌بافته‌ها و کاشی)، به نظر می‌رسد نقش مرغابی موجود بر روی این جلد به گونه‌ای ادامه دهنده‌ی سنت‌های دوره‌ی صفوی است. در بخش دوم مطالعات ساختاری شناسایی چرم (چرم‌های بخش‌های مختلف جلد اعم از نقش ترنج، و نقش سرترنج‌ها، روکش اصلی و چرم عطف)، رنگ‌های به کار رفته بر روی چرم (رنگ‌های سبز، قرمز و ذرات با رَخ طلائی)، مقوای جلد و کاغذ آسترهای جلد انجام شده است. در بخش مطالعات آزمایشگاهی از آزمون بیوره برای اثبات چرم بودن لایه جلد و برای شناسایی نوع چرم، از الگوی آرایش حفرات مویی و مقطع عرضی چرم، استفاده شده است. نتایج این تحقیق مؤید آن است چرم مورد استفاده برای ساخت روکش جلد، عطف جلد و نقش ترنج و نقوش سرترنج‌ها به ترتیب از چرم پوست گاو، چرم پوست گوساله و چرم پوست بُز استفاده شده است. برای شناسایی الیاف مقوا و کاغذ از آزمون‌های نئوکارمین، بررسی ویژگی‌های طولی الیاف کاغذ و مقوا و تأثیر معرف‌ها بر الیاف کاغذ و مقوا (گراف، هرزبرگ و سلگر) استفاده شده است. نتایج این بررسی‌ها نشان می‌دهد که مقوای جلد دارای الیاف پنبه است و در ترکیب کاغذ آسترهای بدرقه و پیشواز، از الیاف پنبه و کتان استفاده شده است. برای شناسایی آهار و چسب‌های به کار رفته در این جلد (چسب مورد استفاده برای چسباندن چرم به مقوا و همچنین چسب استفاده شده برای چسباندن لایه‌های کاغذ به یکدیگر برای تهیه مقوا) از آزمون‌های شیمی‌تر (مولیش، نین‌هیدرین و لوگول) استفاده شده است. نتایج مؤید آن است که آهار لایه کاغذ آسترهای بدرقه و پیشواز از نوع نشاسته، و چسب‌های مورد استفاده برای چسباندن لایه چرم به لایه مقوا و چسب مورد استفاده برای آماده‌سازی مقوا از نوع چسب‌های گیاهی با پایه‌ی کربوهیدرات است. در مورد شناسایی رنگ‌های مورد استفاده برای تزئین لایه چرم در قسمت نقش ترنج و

نقوش سرترنج‌ها از آزمون شیمی‌تر به همراه FTIR و AAS استفاده شده است. نتایج این آزمون‌ها نشان داده‌اند که برای تزئین از (زنکار + ذرات برنج) برای رنگ‌آمیزی ترنج و سرترنج‌ها و از قرمز دانه برای دورگیری حاشیه‌ی ترنج و سرترنج‌ها استفاده شده است. در این پژوهش مطالعات آسیب‌شناسی با کمک مشاهدات عینی، مشاهدات میکروسکوپی، انجام آزمون‌های فیزیکی، شیمی‌تر و عمل کشت قارچ برای محدوده‌ای که مشکوک به قارچ‌زدگی بود، انجام شده است. در مطالعات آسیب‌شناسی وجود کمبود در بخش‌هایی از لایه‌های چرم، کاغذ و مقوای جلد، ایجاد حالت اسیدی در چرم و مقوای جلد، شکنندگی مقوای جلد، الحاق بخش‌های اضافی به جلد، وندالیسم، پخش‌شدگی مرکب در آستر بدرقه، داغ لکه‌ی آب بر روی کاغذ آستر بدرقه، خشکی لایه‌های چرم و مقوای جلد و در نهایت آسیب بیولوژیکی (قارچ آسپرژیلوس نیجر) به عنوان آسیب‌های وارده به این جلد شناسایی شدند. در این پروژه عملیات درمانی شامل: پاکسازی (برداشت لکه‌ی چسب از روی چرم جلد به کمک زایلن، برداشت بخش الحاقی متصل به کاغذ آستر بدرقه با ژل ۲٪ CMC، قارچ‌زدایی با محلول ۴۰٪ الکل ایزوپروپیل)، رطوبت‌دهی (چرم و مقوای جلد به کمک محفظه رطوبت ساز)، بازسازی کمبودهای جلد چرمی به کمک رُخ چرم و ساخت عطف جدید با چرم گوساله، ترمیم مقوا به کمک مقوای ماکت‌سازی از جنس چوب بالسا با ضخامت ۵ میلی-متر و ترمیم کاغذ آسترهای بدرقه و پیشواز با استفاده از تیشوی ۴۰ گرمی رنگ شده با رناس + پوست انار)، موزون‌سازی رنگی (به کمک رنگ اکریلی) انجام شده است. در نهایت راهکار حفظ و مرمت برای جابجائی و همچنین شیوه‌ی مناسب نمایش این اثر ارائه گردیده است.

واژگان کلیدی:

حفظ و مرمت جلد چرمی؛ معرق ضربی؛ مرغابی؛ قاسم ابن کرملی محمدآبادی جرقویه؛ موزه‌ی پبده‌ی فولادشهر